

15. Шульгіна Л. Гончарство в с. Бубнівка на Поділлі // Матеріали до етнології. – Кн. 2. – С. 111-190; 16 Відзив Ф.Л.Ернста про наукову і музейну роботу Є.Ю. Спаської // Репресоване краєзнавство. – К. – Хмельницький, 1991. – С.429 – 430; 17. Там само.- С. 474; 18. Білокінь С. Вказ.ст. – С.67; 19. ВРФ ІНФЕ. – Ф. 48-1. – Спр. 1. – Арк. 1- 2; 20. Там само. – Арк. 2; 21. Інститут рукописів Національї бібліотеки ім. В. Вернадського (далі – ІР НБУ). –Ф. 70. – Спр. – 995. – Арк. 1; 22. Там само. – Спр. 996. – Арк. 3; 23. ВРФ ІМФЕ. – Ф. 48-1. – Спр. 4. –Арк. 1-13; Ф. – 48-4. – Спр. 32, 55; Ф. 27-3. –Спр. 106 та ін.; 24. Борисенко В. Вчені-жінки на тернистому полі українського народознавства // Наше життя (Нью-Йорк). – 1994. - № 6. – С. 36; 25. Білокінь С. Вказ. ст. – С. 67.

О.П. Конопенко

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ

Процес становлення громадянського суспільства складний і суперечливий. Його аналіз потребує конкретно-історичного підходу.

Зародження та розвиток громадянського суспільства відбувається протягом тривалого періоду еволюції сучасної цивілізації. Цей процес має багато закономірностей, спільних для багатьох країн. Але кожна держава, розвиваючи громадянське суспільство, вносила щось особливе, характерне саме для неї.

Досить специфічний досвід його побудови мала Україна. Протягом всього періоду суспільного розвитку все частіше інтереси колективу домінували над інтересами особи. В таких умовах усвідомлення себе як громадянина, як повноправної особистості не могло відбутися. Вся історія ідеї громадянського суспільства – це історія перетворення самої колективності, організованої за законами спільного життя, в розвиток людини, що вийшла із природного стану необмеженої свободи, в громадянина цього суспільства.

В сучасних умовах однією з вимог громадянського суспільства виступає фактор соціальної відповідальності в усіх сферах суспільного життя (економічній, політичній, соціальній, екологічній, національній), на всіх рівнях суспільних організацій (соціальної групи, суспільної організації, держави, співтовариства), пов'язаних з висуненням на перший план загальнолюдських цінностей. Адже соціальна орієнтація може утверджуватися в якості принципу суспільних відносин лише тоді, коли задоволені всі необхідні потреби і створюються умови для реалізації системи історично обумовлених інтересів членів суспільства.

Побудова громадянського суспільства передбачає наявність плюралістичної структури політичної спільноти, означає участь в політико-правовому житті різноманітних сил, що сприяє створенню механізмів, які здійснюють стимулюючий вплив на державу. Внаслідок чого соціальна взаємодія орієнтується на індивідуальні інтереси, а держава обмежується тим, щоб в конкретних умовах забезпечити такі життєві умови для всіх, які б відповідали сутності прав людини. Гарантією цього принципу виступає розподільчий принцип правової держави, який підтверджує презумпцію свободи інтересів та вимогу конкретної легітимації державницької діяльності.¹

Тому формування громадянського суспільства в умовах сучасної України має спиратися на якнайповніше використання свідомого досвіду, якнайефективнішу реалізацію прогресивної ролі приватної власності, функціонування демократичних політичних інститутів, виключаючи будь-які суспільні сутички. Для цього в Україні є всі можливості, їх розумна реалізація вимагає: по-перше, законодавчого і реального затвердження рівних прав приватної, змішаної, акціонерної, кооперативної, колективної, державної власності, що передбачено Конституцією України; по-друге, гарантованого забезпечення всіх прав і свобод громадян та їх організацій; по-третє, створення правової держави, єдино спроможної захистити всі ці форми власності, всі права і свободи громадян, забезпечити цілісність країни та недоторканість її кордонів, ефективний розвиток всебічних зв'язків з іншими державами та світовим співтовариством.

Для встановлення повного народовладдя держава має бути підпорядкована суспільству, стати справжнім виразником його інтересів, керуватися у своїй законодавчій діяльності загальнонародною волею. Держава повинна стати арбітром у вирішенні конфліктних питань. Це пояснюється, насамперед, тим, що на сьогоднішній день держава має в своїх руках переважне

право застосування примусу, різного роду санкцій, виступаючи власником матеріальних благ, вона може, якщо побажає, спрямовувати свої зусилля на покращення соціально-економічного становища людини, задовольняти інтереси та потреби певних соціальних груп (працівники бюджетних організацій, базових галузей господарства, студенти, пенсіонери ...). Та, на жаль, переформована державна машина не завжди готова взяти на себе таке завдання. Має спрацювати механізм взаємодії громадянського суспільства і держави, який знаходить свій прояв у взаємодії через партії, вибори, представницькі органи влади.²

Громадянське суспільство передбачає і, насамперед, гарантує законом вільний вибір форм економічного й політичного буття людини, утверджує пріоритет прав людини, виключає монополію однієї ідеології, одного світогляду, забезпечує свободу совісті. В такому суспільстві взагалі відсутня державна ідеологія. В політичному житті таке суспільство надає всім громадянам доступ до участі в державних і суспільних справах. Тут держава та громадянин пов'язані взаємною відповідальністю за верховенство демократично прийнятих законів.

Громадянське суспільство – продукт буржуазної епохи і формувалося переважно знизу, спонтанно, як результат розкріпачення індивідів, їх перетворення із просто підданих держави у вільних громадян-власників, які мають власну гідність і готові взяти на себе господарчу і політичну відповідальність.

Стан демократії у сучасному суспільстві значною мірою визначається існуванням системи незалежних від держави самоврядних об'єднань суверенних індивідів і вільно встановлених зв'язків між ними – громадянського суспільства. Сформоване на засадах плюралізму, толерантності, лібералізму воно спроможне домагатися якомога оптимальнішого здійснення громадського самоврядування. Звідси очевидний висновок: щоб демократизувати суспільство, реформувати державу, необхідно займатися не лише законотворчою, політико-юридичною діяльністю, а й плекати громадянське суспільство – сприяти структурованості спільноти, усвідомленню й поважанню людьми власних і чужих прав, гідності й свободи, шануванню норм суспільно-політичної взаємодії.

Отже, головними ознаками громадянського суспільства є: відокремлена від держави структура суспільства, яка утворена різноманітними асоціаціями, добровільними об'єднаннями людей; відповідна вільним ринковим відносинам політична система, де держава є похідною від громадянського суспільства та процесів, що відбуваються у ньому; сфера вільної реалізації безпосередніх і різноманітних інтересів громадян; сфера приватного, реального життя та безпосереднього спілкування людей, на відміну від держави як умовного, формального життя; відносини вільного обміну продуктами діяльності між незалежними власниками; свобода особи; форма безпосереднього спілкування людей; пріоритет громадянських прав порівняно з державними законами; плюралізм ідей, вартостей, соціальних ініціатив.³

За декілька останніх років відбулися необхідні зміни у формуванні нового громадянського суспільства і в побудові правової держави. Сьогоднішній політичний процес пульсує вже у власному, а не в “успадкованому” ритмі, припадає до й відштовхується від переважно власного “фундаменту розвитку”.

Специфіка сучасної ситуації в Україні зводиться до того, що відбувається двоєдиний процес формування і громадянського суспільства, і правової держави, де громадянські права людини підпорядковуються нормам міжнародного права. А це означає, що: має місце виключення будь-якої дискримінації за національно-етнічними, політичними, релігійними, статеві-віковими ознаками; має місце надійний законодавчий захист особистості і гідності громадянина, недоторканість його житла і майна, свобода вибору проживання, виїзду або в'їзду в країну, таємниця листування і телефонних розмов, свобода слова, преси, інформації; людині дано право вільно виявляти свій світогляд та духовні інтереси; має місце всебічний захист громадянських прав з боку судових органів та громадських організацій.⁴

Певний політичний режим в Україні, легітимні способи делегування влади, її здійснення, а також зразки взаємодії різних суб'єктів у полі влади, без сумніву, встановилися. І це ще раз переконує в тому, що формування громадянського суспільства в Україні розпочалося, хоча з дуже великими труднощами.⁵

Перше – очевидне й незаперечне – повністю виключається можливість реставрації колишнього політичного режиму. Головне тут – брак політичної сили, спроможної ефективно провести реставраційні роботи, оскільки комунізм, безсумнівно, являє собою рецесивну політичну ознаку. Якщо до цього додати відсутність передумов для політичного екстримізму, досить широке вкорінення цінностей ринкової економіки й держави-опікуна в масовій свідомості, неготовність і здатність населення до активного протесту й громадянської непокори, беззастережну лояльність еліт армії і силових структур, то висновок про неймовірність політичної репресії просто неминучий.

Друге. Ситуація безпеки для нинішнього політичного устрою склалась як незапланований наслідок найрізноманітніших дій та рухів певної кількості політичних агентів. Але тут важливо підкреслити, що саме ситуація безпеки виводить державу (апарат виконавчої влади) як самостійного гравця на політичне поле. Держава у нас не опікун і не інституціональний протектор основних прав і свобод особи. Вона – один з багатьох суб'єктів, що претендують на владу і здійснення її заради самої-таки влади.

Третє. Будучи таким суб'єктом, держава перетворює турботу про зміцнення саме такої безпеки на свій найперший обов'язок. При цьому використовуються такі основні механізми: інтеграція партій та фінансово-політичних угруповань у державу з допомогою найрізноманітніших засобів і методів – привілеї, права на монополію; персоніфікація невдач і деперсоніфікація стратегій розвитку. За останні п'ять років практично всі невдачі в економіці та соціальній сфері пов'язуються з діяльністю Верховної Ради України. В результаті у 1994 р. Верховній Раді недовіряють 51%, у 1999 р. – 63% громадян. Референдум лише підтвердив ефективність цього механізму. І навпаки, стратегії розвитку в Україні радикально деперсоніфіковані, оскільки за всі роки незалежності найменшого успіху в тому, що стосується повсякденних потреб і турбот населення, досягнуто не було. Тимчасом у населення поширені очікування публічного проголошення стратегії розвитку та прийняття відповідальності за її реалізацію. В Україні це туга не за “сильною рукою”, а сподівання змін на краще, надія на відповідальну політичну поведінку лідерів. Згідно з ліберальною традицією одним з процедурних мінімумів демократії є політична участь громадян тою мірою, якою вони в ній зацікавлені. Так ось право експлуатації цього процедурного мінімуму належить державі. Звідси інтенсивне застосування мобілізаційних практик, що дозволяє на нашому референдумі домогтися явки на виборчі дільниці як у радянські часи та рідкісної одностайності у відповідях на запитання референдуму. Якщо називати речі своїми іменами, то відбувся примус до “вільного акту згоди”.

Четверте – це неспівмірність норми й факту в Україні. Невдалі результати в економіці і соціальній сфері є цілком резонними – ось переконання, широко розповсюджене і вже усталене. Люди, здається, вже змирилися з тим, що їм і далі доведеться жити в системі невдалого соціального експериментування. Невдалого тому, що спроби встановити співмірність норми й факту є марними. Про право на працю пригадують 70 % опитаних, а от про право на своєчасну винагороду за працю знають тільки 9 %. Отже, невиплати давно стали фактом, із цим стикалися навіть державні службовці, склався і прошарок людей, які хронічно не отримують заробітної платні. Але в уяві, в громадянській свідомості зв'язок між правом на працю і правом на винагороду не встановився. Ось таку ситуацію і характеризують як радикальну, неспівмірність норми й факту.

П'яте. Фактом є деполітизація населення. В опитуванні Інституту соціології в 1999 р. 84% респондентів сказали, що не беруть участі у роботі громадських і політичних організацій. Мобілізаційний потенціал партій дуже незначний (за винятком КПУ, але вона політично безпечна). Кількість членів усіх 130 партій України становить не більше 2% виборців. Масова неучасть не дає змоги скласти механізмові організованого колективного тиску на державні структури, тобто такій участі, яка має призводити до раціоналізації рішень, що приймаються виконавчими органами. Масова неучасть фактично конституює такий стан суспільства, який якнайточніше виражається словом “неопірність”. Держава, монополізувавши право конструювання “волі народу”, функціонує за браком опору з боку громадян чи об'єднань.

Шосте. “Централізація” індивідуалізму. Існують підстави твердити, що домінуючим

способом побутування є громадянський приватизм. Інакше кажучи, не держава і не громадянство, а індивід стає “центром” і вирішальною інстанцією конструювання ідентичності. Населення нагромадило значний негативний досвід взаємодії з державними інстанціями, головним чином, з приводу прав і свобод. Крім того, немає навичок автоматичної реакції на порушення прав, тобто навичок по-громадянському усвідомленої участі.

Таким чином, загальні риси політичного ладу, що утвердилися в суверенних межах України, зумовлюють відтворення такої культури прав людини (такої громадянської культури), домінуючою ознакою якої стає ухиляння від політичної участі в сучасному значенні слова. Навіть порушення життєво важливих прав не стає передумовою дії. Пасивне громадянство, характерне сьогодні для основної маси населення, стає ще одним чинником, який консервує і в цьому розумінні зберігає політичний устрій, що склався, розподіл влади в суспільстві й способи легітимації зразків і прийомів правління.⁶

Підсумовуючи, зазначимо, що проблема сутності та тенденцій розвитку громадянського суспільства надзвичайно актуальна, вона невіддільна від питань реформування суспільного життя в Україні. Адже наша держава пройшла складний шлях історичного розвитку. Тривала провінційна роль України, відсутність розвитку її державності стали причиною слабого розвитку громадянського суспільства та його теорії. Тому проблема становлення громадянського суспільства безпосередньо пов'язана з необхідністю розбудови державності, оскільки вдосконалення суспільства і держави є необхідною умовою демократичного розвитку країни.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гаєць В. Державність України. На шляху до громадянського суспільства // Віче. – 1995, -№5; 2. Поппер К. Відкрите суспільство та його вороги. – К., 1994; 3. Кириченко С.О. Шляхи формування громадянського суспільства і правової держави. – К., 1999; 4. Кремень В. Політична стратегія України: порівняльні перспективи // Віче. – 1994, №11; 5. Михальченко М.І., Журавський В.С., Танчер В.В. Соціально-політична трансформація України: реальність, міфологеми, проблеми вибору. – К., 1997; 6. Поліщук І. Традиційні настанови політичної ментальності українства // Нова політика. – 2000, №5.

Г.Я. Буртяк

УКРАЇНА В СИСТЕМІ СУЧАСНИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

Міжнародна політика і міжнародні відносини є однією із найважливіших сфер кожного суспільства. Виникли вони із появою націй, держав, їх союзів, пройшовши при цьому нелегкий шлях становлення. Тернисту дорогу розбудови своєї зовнішньої політики пройшла і молода Українська держава, яка нещодавно відзначила своє десятиліття.

Основні напрями зовнішньої політики незалежної України визначені Декларацією про державний суверенітет від 16 липня 1990 р.,¹ Актом проголошення її незалежності від 24 серпня 1991 р.,² основними напрямками зовнішньої політики, схваленими Верховною Радою 2 липня 1993 р.³ та Конституцією України, прийнятою V сесією Верховної Ради 28 червня 1996 р.⁴

Виступаючи 1 жовтня 1991 року на 46 сесії Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних націй, тодішній Голова Верховної Ради України Л.М. Кравчук заявив, що створення самостійної Української держави є поворотним моментом, який відкриває нову сторінку в її історії. “Україна, - говорив він, - підтверджує вірність принципам Статуту ООН, Хельсінського Заключного Акту та Паризької хартії, заявляє про свій намір стати безпосереднім учасником загальноєвропейського процесу та членом європейських структур. Наша держава не має територіальних претензій до жодного із своїх сусідів, і, в свою чергу, відкидає будь-які спроби говорити з нею мовою територіальних претензій”.⁵

Принципово важливим кроком з боку України стало взятє перед міжнародним співтовариством зобов'язання про вивезення і знищення третього за своїми розмірами ядерного арсеналу світу, а також курс на позаблоковість і досягнення країною нейтрального статусу. На жаль, це безпрецедентне явище світової практики ще не до кінця оцінено світовою спільнотою як